

KÜLTÜR COĞRAFYAMIZDA HZ. MUHAMMED

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
(ORTA ASYA, KAFKASYA VE BALKANLAR)

-I-

(7-8 Mart 2009)
ADAPAZARI - SAKARYA

DÜZENLEYEN
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
&
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

SÖYLEM MİTOS VE TARİH: POPÜLER DİNİ LİTERATÜRDE HZ. MUHAMMED TASAVVURU

Doç. Dr. Mustafa ARSLAN*

I. POPÜLER DİNİ METİNLERİN MÜSLÜMAN TÜRK TOPLUMUNDAKİ VARLIĞI VE YAYGINLAŞMA SEBEPLERİ

Müslümanların dini hayatında Hz. Peygamberin merkezi bir konumu vardır. Çünkü Kur'an onun için "güzel örnek (Ahzab, 21)" tanımlaması yapar. Bu nedenle hayatın detaylarında onun hayat tarzını ve felsefesini takip etmek Müslümanların temel ideali olmuştur. Hz. Muhammed'in Müslümanların hayatındaki bu merkezi konumu halk arasında güçlenerek ve farklı şekillerde devam etmiştir.

Bu çalışmanın konusu, halk arasındaki yaygın dinsel söylemdeki Hz. Muhammed tasavvurunun kendine has özelliklerini incelemektir. Tebliğimizde Müslüman-Türk halkı arasında yaygın olarak okunmuş ve bazıları okunmakta olan (Muhammediye, Ahmediye, Enver'ül Aşikin, Vesiletü'n-Necât, Kara Davud vb.) popüler dini metinlerdeki Hz. Peygamber tasavvurunun din antropolojisi ve sosyolojisindeki ilgili kavram ve teoriler bağlamında analizi yapılacaktır.

Müslüman halk arasında Hz. Peygambere duyulan derin sevgi ve saygı zamanla, dini kaynaklara uygun rivayetler yanında mistik, aşırı duygusal ve çouksal tarzlarda ifadesini bulmuştur. Öyle ki Müslüman halkın inanç yapısı Peygamber merkezli bir nitelikte olmuş ve Peygamber inancı popüler metinlerde bütün inanç esaslarını kapsayacak tarzda gelişme göstermiştir (Arpağuş, 2001: 212). Popüler dini literatürün en belirgin özelliğinin, Hz. Peygamber sevgisinin "sınırsız bir tarzda" ve "merkezi öge" olarak ele alınması olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca halk arasında Hz. Peygambere yönelik bu sınırsız sevgi ve çouku, popüler metinlerde farklı felsefi ve mitsel imgelerle ve mucizelerle genişletilerek

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

yer yer mitolojik/efsanevi niteliklere de bürünmüş bu da Hz. Muhammed'in tarihsel kişiliğinin arka plana itilmesi sonucunu doğurmuştur.

Popüler dini metinler halk arasında bir gerçekliğe sahip olan popüler dindarlık temelinde hayatiyet bulmakta ve işlevsel olmaktadır.¹ Ancak bu metinler, din bilginlerinin kitabi Müslümanlığı ile halk dindarlığı arasındaki iletişimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü evrensel dinler açısından yüksek kitabi ilkelerin halka ulaştırılması gereklidir. Böylelikle geniş halk kesimleri bağlı oldukları (örneğin İslam gibi) dinlerinin inanç, ibadet vb. konularında bilgi sahibi olacak ve o şekilde fikir ve davranışlarını dinlerine uygun hale getireceklerdir. Ancak özellikle sözlü kültürün egemen olduğu toplumlarda bu durum daha bir zordur. Belli bir dini eğitim gerektiren temel dini ilkelerin eğitimsiz halk kitlelerince içselleştirilmesi bütün evrensel dinler açısından sorun oluşturmıştır. Yazılı kültüre sahip olamama yanında, kitlelerin eski inanç unsurlarını yeni dinin ilkeleri içerisinde folklorik inanç düzeyinde bir tür halk inancı olarak devam ettirme eğiliminde olmaları da (bkz. Mensching, 1994) bunda etkili olmuştur. Mensching'e göre, milli dinlerden evrensel dinlere geçiş sürecinde kitleler terk ettikleri dinlerine ait inanç öğelerini tamamen bırakmamış, yeni dinlerin içerisinde bazen açık bazen de örtük olarak folklorik düzeyde devam ettirmişlerdir.

Evrensel dinlerin yüksek kitabi ilkelerinin sözlü kültüre sahip kitlelere anlatılması bu sebeplerle din bilginleri için önemini koruyan bir konu olagelmıştır. Bu amaçla dini esasları halkın kavrayışına uygun tarzda anlatan eserlerin yazılmasına önem verilmiştir. Müslüman Türk toplumunda da bu tarz eserler yazılmış ve halk arasında da oldukça şöhret bulmuştur.

Müslüman Türk toplumu arasında yaygın olan dini kitaplarla ilgili yeterli olmamakla birlikte bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin Karataş (1995) 16. Yüzyılda Bursa'da yaygın olan kitapları, Kara (1999) ise 14.-15. Yüzyıllarda Osmanlı halkı arasında yaygın olan kitapları, Arpaguş (2001) da genel olarak Osmanlı halkı arasında etkin olan kitapları konu alan çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca, bu toplu değerlendirmelerin yanı sıra, bu eserlerin her birisi için özel makale, kitap ve ansiklopedi maddesi çalışmalarının da yapıldığını görmekteyiz.²

1. Popüler dindarlık, Anadolu'nun günümüz ve özellikle geçmişteki dini hayatını anlamada önemli bir olgudur. Halk arasındaki anlamlı bir düzenliğe ve farklılığa sahip olan yaygın inançlar, dinbilimlerinde kuramsal açıdan değerlendirilmiş ve "popüler din/darlık" terimi adı altında kavramlaştırılmıştır (bkz. Arslan, 2003; 2004; Vrijhof and Waardenburg, 1997; Long, 1987).

2. Halk arasında muteber olan eserlere ilişkin tespit edebildiğimiz kadarıyla en geniş bibliyografya için Arpaguş'un (2001) çalışmasına bakılabilir.

Kara (1999: 131) Osmanlı halkının din anlayışına etki eden kitapları üç başlıkta toplamaktadır. Kur'an-ı Kerim, Hadis kitapları ve üçüncü olarak âlim, arif ve ediplerin yazdıkları kitaplar. Üçüncü başlıktaki kitapları Kara, özellikle peygamber kıssaları ve tarihi hikâyeleri konu alan, insanların hayal dünyasına hitap eden, tahayyül gücünü geliştiren bir nitelik arz ettiğini söylemektedir. Türk halkının İslam anlayışını etkileyen popüler kitapları konu aldığı çalışmada da Arpaguş (2001), Muhammediye, Ahmediye, Envârü'l Âşıkîn, Müzekki'n-Nüfus, Kara Dâvud, Tenbihü'l Gâfilîn, Şerhu Şir'ati'l İslam, İmâdü'l İslam, Mızraklı İlmihal, Şerhi Vasiyyeti'l Muhammediye, et-Tarikâtü'l Muhammediye, Delailü'l Hayrât, Mârifatnâme isimli eserleri en yaygın eserler arasında saymakta ve bu eserlerdeki inanç esaslarının işleniş tarzlarını incelemektedir. Halk Müslümanlığının temel metinleri de diyebileceğimiz bu eserler, sözlü kültürle yazılı kültürü birleştiren bir niteliğe sahiptirler. İletişim araçları ve okul sisteminin gelişmediği dönemlerde, belli bir din eğitime ve yazılı kültüre sahip olmayan halka, anlayış kabiliyetlerine göre dini ilke ve prensiplerin öğretilmesini sağlamışlar, gerek cami ve tekke gibi dini kurumlarda, gerekse ev ve oda sohbetleri sivil mekânlarda, halka yönelik yaygın din eğitimi enstrümanı olarak işlev görmüşlerdir. Bu eserlerin değinilmesi gereken en önemli tarafı, dini ilke ve prensiplerin, halk kesiminin anlayış seviyelerine uygun ve kendi kendilerine, başka bir deyişle otoditaktik tarzda öğretilmesindeki etkin rolleridir. Popüler dini metinler her ne kadar zaman zaman sahih olmayan rivayetleri çokça işlemekle eleştirilse de, dini konu ve olayları manzum ve kıssa biçimine getirerek anlatmaları, insanların hayal dünyasına hitap ederek tahayyül gücünü geliştirmeleri, günümüz popüler kültür araçlarının gördüğü işlevi dönemlerinde gördükleri de değinilmesi gereken bir husustur.

Bu Eserler Halk Arasında Neden ve Nasıl Yaygınlaşmıştır?

Halk kitlelerinin en belirgin nitelikleri arasında eskiden gelen efsane, mit ve gelenekleri muhafaza etmek vardır. Halk büyük bir dirençle alışılmış olan şeyleri korur, sürdürür ve yeniliklere karşı mukavemet eder. Bu sebeple kitleler, göç vb. sebeplerle ülkelerini değiştirseler ya da yeni bir dini kabul etmiş de olsalar, eski dinlerindeki birçok inanç ve âdeti sonraları devam ettirebilmektedirler (Köprülü, 1970).

Burada toplumdaki bu süreklilik durumunu sağlayan şeyin ne olduğunu anlamak önemlidir. Mutlak anlamda yeni bir şeyi akıl kabul etmez. Bunun sebebi sadece tümüyle yeni bir başlangıç yapmanın son derece güç olması ya da alışkanlıklardan vazgeçmenin güçlüğü değildir. Daha temel bir sebep vardır: O da, ne türden olursa olsun, belli bir deneyimin akla yakın olduğundan emin olabilmek için onu, daha önceki deneyimlerimizin oluşturduğu bağlama

dayandırmak zorunda oluşumuzdur. Yani herhangi bir tekil deneyimden önce zihnimizin, daha önce deneyimi yaşamış şeylerin tipik biçimlerinden oluşmuş bir genel çerçeveye göre önceden bir eğilimi olması gerekir (Connerton, 1999: 14). Bu durum yeni edinilen şeylerle, ilgili eski öğelerin bağlantısını ortaya çıkaracaktır.

Ancak yukarıdaki bu açıklama toplumdaki "sürekliliği" açıklasa da, yeni şeyleri daha önceki deneyimlerimizin oluşturduğu bağlama dayandırabilmemizi sağlayacak "zihinsel birikimin/tortunun toplumda nasıl var olduğunu" açıklayamamaktadır. Burada "kollektif bellek" diye bir kavram konuyu anlamak açısından öne çıkmaktadır. Her ne kadar belleğin bireysel bir yeti olduğunu düşünülse de bunun yanında "kollektif bellek" ya da "toplumsal bellek" diye bir şeyin olduğunu söyleyen düşünürler de vardır.³ Kolektif bellek kavramı bizi burada "insan gruplarının belleği nasıl taşınır ve nasıl korunur?" sorusu bağlamında ilgilendirmektedir. Kısacası, toplumun düşündüğü ya da yaptığı şeyler zamanla yok olmaz. Bunlar "bilinçdışı kollektif bellek" biçiminde varlıklarını sürdürürler (Connerton, 1999: 9). Bu tortular toplu anma törenlerinde ve en azından kültürel nitelik taşıyan bir takım pratiklerde görülebilir (Connerton, 1999: 12, 24). Dolayısıyla bu durum popüler dindeki eski unsurların varlığını ve sürekliliğini, aynı zamanda kolektif ortak tasavvurların ne şekilde iletildiğini açıklamaktadır.

Buna göre, hafıza/bellek toplumsal yönden oluşur ve birlikte anımsamayı mümkün kılan anma törenleri, anlatı geleneği gibi "aktarma eylemleri" ile topluluk bireylerinin zihin dünyası oluş(turul)ur. Ayrıca, sözlü kültürlerdeki, tarihsel kişiliği efsanevi özelliklere de sahip "örnek kahraman"a, tarihsel olayı "popüler/mitsel kategori"ye dönüştürme aracılığı ile olaylara yaklaşmak önemlidir ki, biz bunu halk arasında muteber olan kitaplarda görmekteyiz.

II. POPÜLER DİNİ METİNLERDE HZ. PEYGAMBERİN "MERKEZİ KONUMU" VE PEYGAMBER İNANCININ İŞLENİŞ TARZI

1. Popüler Dini Metinlerde Hz. Peygamber İnanışının Genel Özellikleri

Popüler dini literatürün en belirgin özelliği Hz. Peygamber sevgisinin "sınırsız bir tarzda" ve "merkezi öge" olarak ele alınmasıdır. Bu sevgi nübüvvet sınırları içinde kalmadan bütün inanç esaslarını kapsayacak tarzda gelişmiştir. Metinlerde "merkezi öge" (Nûr-u Muhammedi / Âlemlerin nuru) tarzında ifade

3 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Connerton, 1999: s. 7-8.

edilen Hz. Muhammed'dir, inanç esasları da dâhil olmak üzere evrenin varlığı gibi konular Hz. Muhammed merkezli ele alınmaktadır. Başka bir deyişle bu kitaplardaki İslam anlayışı nübüvvet merkezli bir İslam anlayışıdır (Arpaguş, 2001): Hz. Peygamberin model olma niteliği zengin biçimde işlenmekte, ancak bu örneklik zamanla gerçek, tarihsel seyrinden çıkarak mistik ve efsanevi/mitik boyutlar da kazanmaktadır. Sözlü kültürün özelliklerinden "bütün olayların 'başkahraman'a odaklı ele alınması, zayıf tarihsellik ve yer yer efsanevi öğelere yer verme" gibi hususlar metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda isimleri verilen kitaplarda merkezi konumda olan Hz. Peygamber inancının işleniş özelliklerini ana hatlarıyla şu şekilde özetleyebiliriz:⁴

Öncelikle Hz. Peygamber yüceltilirken beşer üstü bir konuma çıkarılmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygambere gösterilen saygının vefatından sonraki dönemlerde efsanevi noktalara ulaştığı görülmektedir. Bu sürece, Hicri III. Asırdan itibaren gelişen Allah'ın kendi nurundan Hz. Peygamber'i yarattığı fikrinin doğuşu ve Vahdet-i Vücut anlayışı ile gelinmiştir. Sonuç olarak da Nur-u Muhammedi ya da Hakikat-i Muhammediye düşüncesi VII. Yüzyıldan itibaren İslam coğrafyasında yayılmaya başlamış ve Ahmet ve Mehmet Bican kardeşlerin eserleriyle de (Muhammediye ve Envar'ül Aşikin gibi) bu anlayış halk kesimine indirilmiştir (Arpaguş, 2001, 212).

Tasavvufi etki ve özellikle Vahdet-i vücut anlayışı etkisinde olan bu Peygamber tasavvuruna göre, varlığın ilk tecelli ve taayyün mertebesi "Hakikat-i Muhammediye"dir. Halk metinlerinde yoğun olarak işlenen "Hakikat-i Muhammedi" anlayışının içeriğini "Nur-u Muhammedi" oluşturmaktadır. Bu nur yaratılışın ilk nüvesini oluşturmakta olup hayatın kaynağıdır. Başka bir deyişle evrenin yaratılışı, ayrıca güneş ve ayın ışıkları, levh, arş, kürsi, sidre, semavat, Cennet, Cehennem gibi manevi varlıklar da Hz. Peygamberle başlamaktadır. Bütün peygamberler de bu nuru taşımaktadırlar. Kaynaklar bu anlayışın Tasavvufa Şiadan ona da Yeni Eflatunculuktan, Hermetizmden ve Mañiheizmden geçtiğini, Kur'an'da bu konuda bir bilginin olmadığını söylemektedir (Bkz. Arpaguş, 2001: 157-8). Arpaguş, incelemeleri sonucunda Vahdet-i Vücut anlayışından da destek alan nur-u Muhammedi kavramının Hz. Muhammed'i idealize edip beşer üstü varlık seviyesine çıkarma noktasında nübüvvet anlayışında oldukça etkili olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁵

4 Bu özelliklerin tespitinde şu eserlerden yararlanılmıştır: Arpaguş, 2001; Schimmel, 2002

5 Nur-u Muhammedi anlayışı halk arasında en fazla okunan Mevlid adlı manzum eserlerde de yer almaktadır. Mevlidler umumiyetle tevhid, münacat ve na't ile başlamakta, kainatın zuhur kaynağı olan Nur-u Muhammediye'den bahsedilerek Hz. Peygamber'in doğumuna geçilmekte, Onun mi'racı ve diğer mucizelerinin anlatılmasının ardından vefatı konusuna yer verilmekte, en sonunda da

Nur-u Muhammedi anlayışı sebebiyle, popüler dini metinlerde Hz. Peygamber'in, biri âlemin çekirdeği nuru içeren manevi, diğeri cismani olan iki yaratılışı söz konusu edilmektedir. Ayrıca doğumu öncesi ve doğum anındaki olağanüstülüklerle de çokça yer verilmektedir (Arpaguş, 2001: 166 vd.). Sahih olmayan rivayetlerle işlenen bu tarz konuların bu metinlerle halk arasında yayıldığı ve kitle kültürünün özelliği gereği mitsel imgelerle karıştırılarak daha ileri noktalara götürüldüğü söylenebilir. Aynı şekilde çocukluğu, gençliği, peygamber olması, Miracı, mucizeleri, şefaati, ölümü (örneğin, ölmeyip diri olması) gibi konularda sahih bilgiler yanında sahih olmayan mistik ve olağanüstü ifadelerle, insanüstü nitelemelere çokça rastlamak mümkündür. Bunların din açısından ne anlam ifade ettiği konumuzu oluşturmadığından fazla yorumda bulunamayacağız ancak, buraya kadar ki ifadelerden, bu eserlerde Hz. Peygamber inancı çerçevesinde konulara değinilirken, yer yer sahih rivayetlerin dışına çıkıldığı, ona kendinde olmayan sıfat ve güçler verilerek bir anlamda onun ilahi sıfatlara bürünmesine yol açıldığı (Arpaguş, 2001: 215) söylenebilir. Bu durum, ilgili eserlerdeki konuların dini rivayetler yanında, kolektif belleğin gereği olan mitsel düşünüş tarzına uygun işlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Türk halkı arasında yaygın olan eserlerdeki Hz. Peygamber inancıyla ilgili bu genel değerlendirmelere örnek olmak üzere, en çok basımı yapılan ve Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden sonra Türk toplumunda en fazla yaygınlığa sahip eser olan Yazıcıoğlu Mehmed Bican'ın Muhammediye'sine konumuz çerçevesinde kısaca değinmek faydalı olacaktır. Muhammediye halk arasında yaygın olan eserlerdeki, dini, destani ve efsanevi unsurları bir arada barındırma özelliğine sahip çok şöhretli bir eserdir. Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye adlı eserini yazmaya, rüyasında Hz. Peygamberi gördüğü ve kendisini anlatan bir eser yazmasını kendisinden istediği için başladığını belirtmiştir (Yazıcıoğlu Mehmed, 1996: II/4). Asırlarca Türk halkı arasında okunan en meşhur eser olan Muhammediye Hz. Peygamber'in hayatını temel konu olarak ele alsa da üç başlıkta toplanabilecek konuları içermektedir. Bunlar "Yaratılış, Siyer, Kıyamet-ahiret" konularıdır. Kur'an ve Sünnet yanında eski geleneklere ve farklı yerel inanışlara, tarih dışı mitolojik şahıs ya da varlıklara da eserde yer verilmiştir. Eserde tasavvufi etki çok belirgindir (Yazıcıoğlu Mehmed, 1996: I/89, 135, 150).

Yukarıda değinilen diğer eserler gibi Muhammediye'de de Hz. Peygamber inancı coşkulu ve sınır tanımaz bir duygu seli içinde ele alınmakta olup, diğer bütün İslami inanç esasları bu inanç çevresinde işlenmektedir. Şüphesiz burada yukarıda değinildiği gibi, Vahdet-i Vücut ve Hakikat-ı Muhammediye

Resul-i Ekrem ve ashabi basta olmak üzere eseri yazan, okuyan ve dinleyenler için bir dua ile sona ermektedir. (Aksoy, 2004: 482)

felsefesinin etkisi çok açıktır. Hakikat-ı Muhammediye ve Nur-u Muhammedi inanişi çerçevesinde Hz. Muhammed'in hayatı âlemin başlangıcından da öncesinde ele alınmaktadır. Önce Hz. Muhammed'in nuru yaratılmış, bütün varlığın özünü oluşturan bu nurdan varlık hiyerarşisi belli ve uzun bir süre zarfında hayatîyet bulmuştur. Bu konuda Muhammediye'de çokça örnek bulunabilir. Bunlardan bir kaçını zikretmek istiyoruz (Mısraların Yazıcıoğlu Mehmed, 1996: II adlı esere ait sayfa numaraları verilmiştir):

Benim nûrumu evvel kıldı icad
Pes ondan sonra kıldı mülke bünyâd

Dedi hem rûhum evvel oldu mahluk
Dedi hem akl-ı evvel geldi mahluk (s. 11)

Burada Yazıcıoğlu Hz. Muhammed'in nurunun ilk yaratıldığını ve diğer varlıkların onun "nurundan", bazı dizelerde de "terinden" neşet ettiğini ifade etmektedir. Aşağıda da buna ve nurun yaratılışından sonraki safhalara dair birkaç örnek vermek istiyoruz.

Bu sözün hâsılı budur ki bu mecmû-i mevcûdât
Onun nûrundan olmuştur eğer esbâb ve ger ensâb (s. 13)

.....

Muhammed sırr-ı a'lâdır ki kadr-i kaabe kavseyn ol
Muhammed nûr-ı eclâdır ki Hak sultân-ı kevneyn ol (s. 13)

.....

Nazar kıldı çü ona rahmetinden
Hayâdan terledi Hak hazretinden

Pes ol terden yarattı kâyinâtı
Ki arşdan ferşe cümle mümkünâtı (s. 13)

.....

Yarattı Hak kemâl-i kudretinden
Onun nûrunu nûr-ı hazretinden

Yog idi arş u kürsi cennet ü nâr
Yog idi yir ü gök bu çarh-ı devvâr (s. 15)

.....

Çün on iki hicâb oldu Hâk'ın rahmetleri doldu
Gelip nûr onları buldu kabûl oldu kamu hâcât (s. 15)

....

Mustafa'dır rûh-ı a'zam nûr-ı nûr-ı kâyinât
Mustafa'dır vech-i Ekrem sırr-ı s-ırr-ı beyyinat (s. 18)

Alemlerin ilk oluşumu Hz. Muhammed ile ve onun için iken varlığın son safhası Cennet de Hz. Muhammed içindir.

Bunca Cennet o Habîbullah içindir
Bunca minnet ol Tabîbullah içindir (s. 20)

H. Muhammed'in ruhu ruhlar âlemindeki "ilk misak"da da geçmektedir. İlk "misak"ı Hz. Muhammed'in ruhu yapmış, sonra diğer peygamberlerin ruhları sözleşmeyi kabul etmişler, ardından da Hz. Muhammed'i muttakilerin imamı, peygamberlerin sonuncusu ve âlemin nizamı olarak tavsif etmişlerdir (s. 88).

Eserde Hz. Muhammed bütün peygamberler tarafından ismen bilinmekte, onun ümmetinden olmak için peygamberler tarafından dua edildiği zikredilmektedir. Örneğin, Hz. Adem Hz. Peygamberin kendisine gösterilmesi için dua etmekte ve onun ümmetinden sayılmak için Allah'a dua etmektedir.

Dedi Yâ Rab beni eyle Muhammed ümmetinden pes
Duasın müstecab etti onu etmedi istihfâf (s. 96)

Diğer peygamberler konusu ele alınırken onların Allah'a inanmaları yanında Hz. Muhammed'e inanmaları da iman ilkesi olarak onlardan istenmektedir. Örneğin Hz. Âdem, oğlu Şis'e (aslı Şit@ olmasına rağmen eserde bu şekilde geçmektedir) peygamberliği devrederken bunu istemektedir (s. 92) ve Şis'in alnında da Hz. Muhammed'in nuru görünmektedir ve Hz. Muhammed için bin şehir kurduğu beyan edilmektedir (s. 94):

Buyurdu Hak ki Şis'e et vasiyet
Dedi Âdem ona işit vasiyet

Getirsin dedi Allah bana iman
Resulüm Ahmed'e hem itsin iz'an

Burada bir anakronizm olduğu açıkça görülmektedir. Henüz tarihen yaşamayan bir peygambere inanılması Hz. Şis'ten istenmektedir. Burada amaç tarihsel hakikatler değil, Hz. Peygamberin mutlak üstünlüğüne ilişkin bir örnekleme yapmaktır. Yukarıda verdiğimiz başka örnekte olduğu gibi Hz. İbrahim, Musa, Davud ve İsa peygamberler de ona ümmet yapılmaktadır.

Muhammediye'de Hz. Muhammed'in doğumu, gençliği, vefatı ve Miraç olayı ile ilgili hem duygulu ve coşkulu ancak yer yer de temel dini metinleri ve tarihsel gerçekleri zorlayan bilgilere yer verilmektedir.

Hz. Muhammed doğduğunda Kabe ayağına kadar gelip ona secde etmiştir, yine Kisra sarayı yıkılıp Sâve nehri kurumuş, birçok kilise yıkılmıştır (s. 102). Birçok olağanüstü olay yanında dikkati çeken diğer örnekler, Hz. Peygamber'in sünnetli olarak doğması (s. 103), Şeytanların semaya çıkmalarının yasaklanması (s. 105), Şeytanın onun doğumundan eseflenerek "âh ü figân" etmesi (a.g.y.), en dikkati çeken nokta da Mekkelilerin Hz. Muhammed'i görüp onu Allah'ın elçisi olarak idrak etmeleridir (a.g.y.):

Çü Mekke kavmi gördüler onu hep ettiler idrâk
Dediler bu durur ol kim şânında erselnâk

Muhammed'dir bunun adı olısardır resulu'llah
Leamruk olısar tâcı ridası olısar levlâk

Görüldüğü gibi burada Mekkelilerin Hz. Muhammedi doğduğu an peygamber olarak tanıdıkları gibi tarihsel gerçeklikle ve Hz. Peygamberin verdiği mücadele ile taban tabana zıt bir bilgi verilmektedir.

Muhammediye'de Hz. Muhammed'in çocukken diğer çocuklardan farklı olarak, göğsünün yarılmasından, üstünde devamlı bir bulutun gezmesinden, tuvaletini yaparken mucizevî bazı hallerinden bahsedilmekte, papaz Bahira'nın Mekkelilere Hz. Muhammed'in peygamberliğini açıkladığı bilgisi verilmektedir (s. 106-7):

Kureyş'e pes dedi bilin budur âlemlere seyyid
Resûlullah olısardır pes âmennâ ve saddeknâk

Bunu âlemlere rahmet idüben gönderiserdir
Bula ümmetleri izzet çü budur nasr-ı erseln'ak

İslam ilahiyatında tartışmalı olan konuların başında "mucize" konusu gelmektedir. Kimi kelamcılar Hz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim'den başka mucizesi olmadığını inancında iken, kimisi de bazı mucizelerin varlığına inanmaktadır. Mucize normal ve olağan dışı olayları ifade etmekte olup, gündelik hayatın akışına ters olaylara işaret etmektedir. Bu anlamda mucizeler dinler açısından olağan olgular olarak görünebilirler. Nitekim Kur'an'da mucize gösteren peygamberlerden bahsedilir. Ancak Muhammediye başta olmak üzere yukarıda zikredilen eserlerde mucizeler fazlalığı ve sahih rivayetleri aşan nitelikleri ile

Hız. Muhammed'in gerçek kişiliğini örten ve ona insanüstü nitelikler bahşeden bir işleve sahip görünmektedirler.

Yazıcıoğlu ayın yarılması, batan güneşin namazı kaçırmak için tekrar doğması (s. 183) gibi konulardan bahsetmektedir:

Mu'cizatından birisi bu kim ay
İki pâre oldu sankim iki yay

...

Gördü gün batmış cihân olmuş Habeş
Dog dedi doğdu gerü derhal güneş

Bir a'rabinin ölen kızını kabrinden diriltmeye çalışırken kabirden, canının Allah'a ulaştığına dair bir sesin gelmesi (s. 183), Hendek savaşında kazma ile taşa vurduğunda taştan bütün Medine'yi aydınlatacak bir şimşek çıkarması (s. 184), ordunun az olan yemeğine tükürerek herkese yetmesini sağlaması (s. 187), yetmeyen suyun artırılması (s. 190) gibi örnekler veren Yazıcıoğlu, bu ve benzeri mucizelerle Hız. Peygamberin peygamberliğine iyi bir delil olduğunu mübalağalı ifadelerle dile getirmektedir.

Yazıcıoğlu Mehmed, Miraç olayını anlatırken de sahih rivayetlere aykırı tarih dışı ve olağanüstü konulara yer vermektedir. Hız. Muhammed(in nuru) bütün yedi gök semada gezen, Allah ile konuşan, peygamberler ile müzakereler eden, gelecek toplulukların ahvalini gören, göğe sayısız kereler miraç eden, diğer peygamberlerin zor anlarında onlara yardım eden bir olağanüstü kişilik, süper güçlere sahip efsanevi bir kahraman olarak tavsif edilmektedir (s. 133 vd.). Ayrıca eserde mitolojik varlık ve öğelere de yer verilmiştir (Yazıcıoğlu Mehmed, 1996: I/150)

Yukarıda başta Muhammediye olmak üzere değerlendirmesi yapılan eserlere bakıldığında, dini inanç ve prensipler çerçevesinde konuların ele alınması yanında, sözlü kültürün özelliklerinden "bütün olayların 'başkahraman'a odaklı ele alınması, zayıf tarihsellik ve yer yer efsanevi, mitolojik öğelere yer verme" gibi hususlar karşımıza çıkmaktadır.

2. Hız. Muhammed'in Örtülen Tarihsel Kişiliği

Bu eserlerde işlenen Hız. Peygamber sevgisinin, derin saygı, tazim ve coşkulu işleniş tarzlarının yanı sıra mitolojik öğelere ve bir takım olağanüstülüklere (birçok mucize isnadı vb.) dönük tarzda işlenmesi Hız. Muhammed'in

tarihsel kişiliğini örtmüştür. İslami konularda çalışmalarıyla tanıdığımız A. Schimmel (2002) bu gerçeği, Hz. Muhammed'i konu edindiği bir makalesinde şu şekilde dile getirmektedir:

Hz. Muhammed'den sonra çok geçmeden halk dindarlığı, genel düşüncede yerleşmiş olan halk şarkıları ve Peygamber Hikâyeleri arasından mucizeleri ona isnat etti ki, bunlar neredeyse onun tarihi kişiliğini örttüler. Biz, Hz. Peygamber'in ilk biyografilerinde zaten böyle hikâyeleri bulmaktayız. Daha sonra bunlara hayal ürünü şeyler katılarak genişletildi ve nihayet bunlar yaygın olarak okunan ibadet kitapları olarak bir araya getirildi (s. 401)..... Hz. Muhammed hakkındaki mistik saygı perdeleri ve sayısız menkıbe, milyonlarca Müslüman'ın dini hayatına oldukça etki etti. Bununla birlikte aynı zamanda, inananların gözlerini tarihsel hakikatten perdeledi ve "binlerce yıl önce" yaşayan ve tebliğ eden tarihsel Muhammed hakkında çok daha fazlası bilinmedi (s. 406). (vurgular bize ait. M.A.)

Görüldüğü gibi Schimmel, Hz. Muhammed'e yönelik aşırı mistik ve menkıbevi söylemin "tarihsel Muhammed'in kişiliğini" örttüğünü, menkıbe ve mitolojilerin hâkim olduğu tarih üstü, olağanüstü güçlere zaman zaman da tanrısal özelliklere sahip bir peygamber imajının ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁶ Aslında Hz. Muhammed etrafında örülen mitolojik kalkanın doğası gereği böyle bir durumun ortaya çıkması normaldi. Çünkü yukarıda açıklandığı gibi mitlerin dünyası ile tarihsel olaylar arasında çok açık bir zıtlık söz konusudur. Popüler belleğin tarih dışı karakteri, tarihsel olana direnç göstermektedir. Efsanevi, mitolojik söylem tarihsel ve kişisel olanı daima olduğundan farklı ve tarih dışı bir şekilde konumlandırmaktadır.

Bu nedenle burada öncelikle mitolojik düşünce tarzını anlamak ve "mitoloji nedir?" sorusunun cevabına kısaca değinmek gereklidir.

III. MİTOS VE TARİH GERGİNLİĞİ

1. Mitoloji ve Zaman Tasavvuru

Mitoloji en genel anlamıyla "başlangıçlar zamanında cereyan etmiş olanı anlamak" anlamına gelmekte olup, geniş anlamı "hayali bir anlatım içinde, yarı tanrıların, kahramanların bir hikâyesini de katan ve ilk, daha doğrusu arkaik bir zaman türüne, tarihsel zamanın ötesindeki başlangıç zamanına varıp dayanan

⁶ Bu konuda ayrıca bkz. Önkal, 1992.

bir hikâye, anlatım biçimidir" (Kılıç, 1993: 1). Burada yer alan olaylar tarihsel zamanın dışında, efsanevi bir zamanda cereyan etmektedir.

Mitlerle ilgili çalışmalarda en önemli vurgu "zaman" kavramı üzerinedir. Bu anlamda mitolojiler genel karakterleri gereği "başlangıçtaki olayların tarihi"dir. Aynı zamanda yaşanan anın "başlangıçlar zamanı" ile alakasının olduğu düşüncesi mevcuttur. Mitolojide başlangıç zamanının önemi arkaik ontolojinin anlamında gizlidir. Arkaik insan için "bir nesne ya da eylem ancak bir arketipi taklit veya tekrar ettiği ölçüde gerçek olur. Gerçeklik yalnızca tekerrür veya katılma yoluyla kazanılmaktadır; örnek modeli olmayan her şey "anlamsız" yani gerçeklikten yoksundur" (Eliade, 1994: 47). Bu sebeple geleneksel kültür dünyası için ilk zamanı çok önemlidir.

Arkaik insan için zamanın iki boyutlu bir anlamı vardır. Birisi "tarihi şimdi", diğeri ebediyete sahip "kutsal zaman"dır. İlksel zamanın tekrarını ifade eden, onun tezahürü olan olay ve ritüeller bu anlamda önemlidir. İnanan insan, rit ve mitlere katılarak, (bir tür ayinle) tehlikesiz biçimde normal sonlu zamandan, mecazi yolla kutsal zamana geçebilir (Kılıç, 1994: 7). Geleneksel kültür insanı tarihe güçlkle katlanır ve zaman zaman onu yok etmeye çalışır. Çünkü tarihsel olanla mitsel olan birbirine zıttır (Eliade, 1994: 54). Tarihsel bir olgu ya da olay mitselleştirmenin aşındırıcı eylemi karşısında fazla dayanamaz.

Mitolojinin diğer bir özelliği sözlü özellikte oluşudur. Mitler kolektif / popüler belleğin ürünüdür. Eliade'ın deyişiyle kolektivitinin belleği "tarih dışı"dır (Eliade, 1994: 58). Geleneksel arkaik insanın zihniyet dünyasındaki bu tarih dışı karakter, arketiplerin geleneksel insanın zihni için taşıdığı önemden ve popüler belleğin arketipler dışında hiçbir şeyi sürdürememesi sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Popüler belleğin bu "tarih dışı karakteri", tarihsel olay ve aktörleri arketiplere dönüştürmesi, yani tarihsel ve kişisel özellikleri yok etmesi sonucunu doğurmaktadır. Böylece tarihsel olay ve kişilikler, tarih dışı bir karaktere ve mitolojik öğelere (mitlere) dönüştürülerek, geleneksel insanın zihninde hem kalıcı hale gelmekte, hem de kutsal bir zaman içerisinde olma duygusu kazanılmış olmakta, aynı zamanda kişi, kahramanların veya ataların 'başlangıçlar zamanı'nda yaşamış oldukları şeyleri tekrarlamaya da kabiliyetli hale gelebilmektedir.

Tarihsel Perspektif Yokluğu Nerede: İslam'da mı Onun bir ögesi Olan Tasavvufta mı?

Görüldüğü gibi, tarihsel olanla mitsel olan arasında çok açık bir zıtlık söz konusudur. Tarihsel bir olgu ya da olay mitselleştirmenin aşındırıcı eylemi karşısında fazla dayanamaz. Ayrıca dini düşüncenin mucizelere açık oluşu ile po-

püler belleğin olağanüstülüklerle eğilimli olması da her iki düşünce tarzını yani efsanevi, menkıbevi düşünce ile dini düşünce tarzlarını bir yerde buluşturabilmektedir. Halk için yazılan popüler dini metinlerdeki tarih dışı, efsanevi ifade tarzları bu nedenlerle ortaya çıkmaktadır.

Şüphesiz bu ifadelerin bu metinlerde neden yer aldığı konusunda daha uzun açıklamalar yapılabilir. Bunun böyle bir çalışmanın sınırlarını aşacak genişlikte olduğunu belirtmek gereklidir. Ancak bu metinlerdeki tarih dışı söylemin ele alınması gereken başka bir yönüne, "var olan 'Tarihsel perspektif yokluğu'nun genel olarak İslami bakış açısından mı yoksa onun içindeki belli bir ekolden mi kaynaklandığı" sorusuna tebliğ sınırları çerçevesinde değinmeye çalışacağız.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, halk arasında yaygın olan eserlere mitolojik efsanevi sözlü unsurlar yanında dini-tasavvufi dünya görüşü de kaynaklık etmektedir. Başka bir deyişle bu eserler üç temel unsurun sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar:

Dinin temel esasları (Kur'an ve Sünnet),

Özellikle Vahdet-i Vücut anlayışının ağırlıkta olduğu Tasavvuf,

Başka din ve kültürlerle ait unsurların sözlü kültürle mezcedildiği mitolojik, efsanevi öğeler,

Burada söz konusu olan "tarih dışı öğelerin aşırı işlenişi" meselesi olduğunda, konunun odağına Tasavvufun yerleştirilmesinin gerekliliği ortadadır. Fakat zaman zaman mesele, Tasavvufu da aşarak bizzat İslam'ın kendisine de hamledilerek ele alınmaktadır.

Bu konu "İslam'da tarihsel perspektifin olup olmadığı" şeklinde ülkemizde de tartışılmaktadır. Bu konu 1993 yılı felsefe kongresinde Sayın Elisabeth Özdalga (1993) tarafından ele alınmış ve tebliği de Felsefe Dergisi'nde yayımlanmıştı. Özdalga orada Montgomery Watt'ın o dönem "Islamic Fundamentalism and Modernity" adıyla yeni çıkan ve sonraları ülkemizde de yayımlanan eserindeki "İslam'da tarihsel perspektifin yokluğu" konusunu ele almaktadır.

Watt İslam mistizmini incelerken tarihin İslam düşüncesi içerisinde ikincil bir rol oynadığını fark ettiğini belirtmekte ve "İslam'da tarihsel bir perspektifin olmadığı" sonucuna varmaktadır. Watt bu görüşünü İslam'da tespit ettiği şu argümanlarla sağlamlaştırmaya çalışmaktadır:

i) Değişmeyen durağan bir dünya ideali. Burada değişiklikler büyük bir şüphe ile karşılanmakta ve itizal anlamında bidat sayılmaktadır. "Bireysel ve

toplumsal açıdan insanlar özde bir değişim göstermezler, insanın mahiyeti değişmezdir" ilkesi hâkimdir.

ii) İslam son ve nihai bir dindir. Vahiy İslam'la birlikte sona ermiştir, bu da onun hakikatlerinin değişmez ve mutlak olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu hakikatler tarihsel olayların işleyişini aşarlar.

iii) Önemli doktrinal meselelerde karar verme otoritesine sahip (örneğin Katoliklik Kilisesi gibi) resmi herhangi bir inanç bütünlüğünün yokluğu. Çünkü, formel bir kurumun varlığı tarihsel olayların ardışıklığı bilincini çoğaltırken, böyle bir kurumun olmayışı tarihsel bilinci ortadan kaldırmaya meyletmektedir.

Burada kısaca verdiğimiz bu ve benzeri argümanlar nedeniyle Watt, İslam'ın tarihsel perspektiften yoksun olduğu sonucuna varmaktadır. Özdalga, Watt'ın bu yorumlarına, İslam'ın günümüzde tarihi aşmaya çalıştığı ve tarihe karşı mücadelenin aslında "tanrı merkezli (theocentric)" bir kozmolojiye dayalı imanın sürdürülmesinden başka bir şey olmadığı argümanlarıyla karşı çıkmaktadır. Ona göre Watt'ın anlamadığı, dindarlar açısından günümüzde asıl önemli olanın, büyü bozulan bir dünyada, mitlerin ve mutlak hakikatlerin nasıl canlı tutulacağı meselesidir. Dolayısıyla İslam'a bu tarz suçlamada bulunmak yerine, bu (tarih dışı) tavrın arkasındaki "dini güdüler" in anlaşılması gereklidir (s. 53). Özdalga bu amaçla Eliade'ın yukarıda kısaca değindiğimiz dini, mitolojik tasavvur ile tarihsel tasavvur arasındaki zıtlığa değinen açıklamalarını önemsedğini belirtir.

Konumuz açısından meseleye yaklaşırsak, Özdalga birkaç örnekten özellikle Tasavvuf'tan hareketle İslam'ın tamamının tarih dışı bir perspektife sahip olduğu sonucuna varmanın yanlışlığına, aksine İslam'ın tarih ve ebediyet, mevcut toplum ve aşkın dünya arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılmasında biricik olduğuna, konuya Watt'tan daha adil yaklaştığını söylediği, W. Cantwell Smith'den alıntılarla vurgu yapmaktadır (1993: 57). İslam bütün tarihi boyunca, bu dünyadaki (toplum ya da tarih) hayatı öbür dünyadaki hayatla (ebedi kurtuluş) nasıl uzlaştıracığı sorunuyla ilgilenmiş ve bu sorunu çözmek için savaşmıştır.

Ancak İslam Tasavvufunda tarihsel bir perspektif yokluğundan bahsedilebilir. Nitekim İslam Tasavvufu konusunda uzmanı olan A. Schimmel'in Tasavvufi metinlerdeki tarih dışılaştırma konusundaki görüşlerine yukarıda değinmiştik. Özdalga da aynı görüştedir (1993: 58). İslam dünyasında 13. Yüzyıl ve sonrasında Tasavvuf ve Sunni İslam arasında bir kutuplaşma olmuştur ve ikisinin meselelere bakışlarında farklılıklar söz konusudur. Tasavvuf "tarihsel

olandan çok ebedi olanı, Allah'ın gücünden çok sevgisini, insanın davranışından çok niyetinde olanı vurgular. Ziyadesiyle insanın eylemlerinin doğru olmasından çok, ruhunun temiz olmasıyla ilgilidir" (Özdalga, 1993: 58). Özellikle Vahdet-i Vücut felsefesinin tasavvufta yaygınlaşması ve halka dönük metinlerdeki meselelere bakışta farklı felsefi, mistik ve mitolojik öğelere yer verildiği görülmektedir. Ancak Özdalga, Watt'ın Tasavvuftaki bu özelliği İslam'ın diğer geniş ekolü olan Sünni İslam'a ve dolayısıyla İslam'ın tümüne yaygınlaştırmasını yanlış bulurken haklıdır.

Genel olarak Tasavvufun meselelere bakışında tarih dışı bir perspektifin varlığı gerçektir. Özellikle Vahdet-i vücut felsefesinin etkisiyle yazılan popüler dini metinlerde bunu bütün açıklığıyla görmek mümkündür.⁷ Bu nedenle tasavvuf, mitolojik tasavvur ya da folk inanışlardan etkilenen bu metinlerdeki tarih dışı özelliği bizzat İslama atfetmek yanlış olmanın yanında yanlış bir bakışın da ürünü olmaktadır.

SONUÇ VE "İSLAM MITOLOJİSİ" ADLI BİR BİLİM DALININ KURULMASI ÖNERİSİ

Tebliğimizin başında halk arasında yaygın olan dini metinlerin, din bilginlerinin kitabi dindarlığı ile halk dindarlığı arasındaki iletişimin sonucu olduğuna değinilmişti. Bu metinlerde hem temel dini ilke ve prensiplerin hem de halk arasında yaygın olan bir takım folklorik ve mitolojik öğelerin varlığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Konumuz olan halkın muteber saydığı dini metinler her iki geleneğin, yani halk dindarlığı ve kitabi Müslümanlığın öğelerini içerisinde barındıran bir özelliğe sahip görünmektedir. Öncelikle bu kitaplar, medrese okumuş din bilginlerince yazılan dini metinler olup, doğrudan dini duygu ve heyecanların ifadesidirler.

İkinci olarak bu metinlerde, mistik ya da neo-platonizmin etkisini, aynı zamanda da temel, kitabi emir ve prensipleri en coşkulu ve zaman zaman en üst perdeden işlenmiş haliyle bulabiliriz. Ancak aynı zamanda bu metinlerde sözlü kültüre ait form ve içerikleri, eski kültür ve dinlere ait mit ve efsaneleri de bulabiliriz.

Şüphesiz burada bu metinlerdeki bazı mistik ve mitolojik unsurların İslami söylemle uyuşup uyüşmediği konusu gündeme gelmektedir. İşin teolojik-dini açıdan hüküm yönünü bir tarafa bırakacak olursak, bu metinlerdeki mistik

⁷ Tasavvufi eserlerdeki bu tarz örnekler halk dışında yüksek edebi tasavvufi metinlerde de görülmektedir. Örneğin Tasavvufta varlığın ilk oluşumunu işleyen Devriye türündeki yüksek edebi metinlerde, Tasavvuftaki "Devir nazariyesi"nden ilham alarak felsefi düzeyi yüksek bir kozmolojiye dayalı yorumlar yapılmaktadır (bkz. Uludağ, 1994; Uzun, 1994).

ve duygusal zaman zaman da mitsel imgelere sahip anlatımın, kişilerin hayal dünyasını geliştirdiği, dini konuları şiirsel bir üslupla ve sözlü kültüre sahip, eğitimsiz kitlelerin anlayışlarına göre işlediği görülmektedir.

Aynı şekilde bu metinlerde Hz. Peygamber sevgisinin en belirgin konu olarak ön plana çıktığı, Hz. Peygamber'in sınırsız bir sevgi seli içerisinde, coşkulu bir tarzda işlendiği, bu sınır tanımaz sevgi ve saygı duygusunun, zaman zaman Hz. Peygamberin onun tarihsel kişiliğini örttüğü de söylenebilir. Bu metinler genel olarak varoluşun başlangıcını ve inançların temelini de Hz. Peygamber'le başlatmaktadırlar. Dini konuların işlenişi de peygamber inancı bağlamında yapılmaktadır.

Kitlelerin anlayışına uygun olarak Hz. Peygamber sevgisini işlemek, sözlü geleneğe sahip popüler kültür üzerinde bir takım imge ve simgeleri kullanarak peygamber sevgisini farklı şekillerde ele almak, bilincin sınırlarını zorlayarak, kolektif bilinçdışına hitap ederek kitlelere sevgi ve coşkunun farklı tonlarında peygamber sevgisi ve saygısı kazandırmak küçümsenecek bir şey değildir. Kurgusal özelliğe sahip sanatsal etkinlikler ya da popüler kültür ürünlerinin gördüğü işlevleri bu metinlerin, zamanında kitleler üzerinde gördüklerini, anlam dünyalarında farklı açılımlar sağladıklarını belirtmek gerekir.

Ancak her şeye rağmen bu metinlerde Hz. Peygamber'in tarihsel kişiliğinin örtüldüğü, bunun da Onun gerçek misyonu ve yaptıklarının hakkıyla tanınmamasına neden olduğunu belirtmek gereklidir.

Hz. Peygamber sevgisinin dinin temel sahih kaynaklarından yola çıkarak ele alınması, özellikle onun tarihsel gerçek kişiliği, mücadelesi ve misyonunun da insanlara aktarılması önemlidir. Ancak duygusal ve coşkusal anlatımın getirdiği faydaların varlığını, psikolojik ve edebi açılımlar sağladığını kabul etmek gereklidir. Özellikle günümüz psikoloji biliminin açıkladığı gibi insan sırf "bilinç" düzeyinde öğrenen ve düşünce üreten bir varlık değildir. Bilinçdışı alanı ifade eden, etki olarak daha geniş bir güce sahip olan bir "akıl" daha vardır ve bu da imge ve simgeler aracılığıyla ve daha çok kolektif tarzda işlemektedir.

Bu nedenle bu metinlerdeki mistik ve mitolojik öğelerin kullanımının bir takım avantaj ya da dezavantajlarının olduğunu düşünüyoruz. Burada teolojik ve pedagojik önceliklere dikkat etmek de önemlidir. Eliade yukarıda değinilen çalışmasında mitlerin insanın anlam hayatına kazandırdıkları hakkında önemli şeyler söylemiştir. Ancak söz konusu olan din olduğu zaman, dini bilginin, dinin temel kaynaklarıyla çelişmeden kullanılması gibi bir gereklilik de söz konusudur. İnsanlığın mirası olan ve kolektif bellekte muhafaza edilen mitlerin, din

dili ile kutsallaştırılarak işlev görmesinin teolojik açıdan bazı mahzurları vardır. Fakat şu da bir gerçek ki, dini yorumlarken felsefi ya da modern bilgiyi ne kadar kullanıyorsak mitolojik bilgiyi de o derece kullanma hakkımız vardır. Ancak buradâ dini kitaplara giren mitlerle diğer sahîh rivayetlerin ayrılması gereklidir. Ayrıca dini-edebî metinlerdeki mitolojik öğelerin dine aykırı sayılması sebebiyle tamamen göz ardı edilmesi, ilk başlarda doğru gibi görülse de aslında eksik bir tavrıdır. Efsane ve mitolojilerin orijinal içerikleri ile aktarılmasının kültür hayatımıza sağlayacağı sayısız katkılar sosyal bilimlerde dile getirilmektedir. Dinler tarihi biliminde mitolojinin din olgusunu anlamadaki farklı işlevlerine de vurgu yapılmaktadır.

Bu sebeple, "İslam mitolojisi" adı altında bir bilim dalının kurulmasının gerekli olduğu inancındayız. Bu, dini metinlerdeki mitolojik öğelerin tespiti ve yorumlanmasına hizmet edeceği gibi, aynı zamanda bu tespit sayesinde, dini kitaplarda karışık kullanılan mitlerin dini bilgilerden ayırt edilebilmesine de imkân sağlayacaktır. Bazı İslami kitaplarda kullanılan mitolojik bilgiler dini bilgi olarak kullanılma yerine, mit olduğu tespit edilip bu özelliği bilinerek aslı işlevi gereği kullanılmalıdır. İslami ilimlerde İsrailiyat terimi kullanılmaktadır ancak, bu terim daha çok Kitab-ı Mukaddes kaynaklı bilgilere işaret etmektedir. Hâlbuki mitler ondan da önce var olan hatta Kitab-ı Mukaddes'e de zaman zaman kaynaklık eden bir bilgi türüdür (Kılıç, 1993; Hooke, 1993). Ayrıca mitoloji ayrı bir bilim olup, işlev ve etkileri de tespit edilmiştir. Sahip oldukları bu etki ve işlevler, duygu ve coşku zenginlikleri, varoluşun farklı önlerine hitap eden bilinçdışı hitap zenginliği dini bazı konuların yorumlanması ya da kurgulanmasına hizmet edebilir.

"İslam mitoloji" kavramının bazı yanlış çağrışımlara neden olacağı gibi endişelerle eleştirilmesi de mümkündür. Çünkü bu isimlendirme, ilk bakışta kulağa, sanki mitlerin İslami olduğunu ima eder gözükmektedir. Ancak kısa bir fikir yürütme ile görülecektir ki, bir şey mit ise İslami değildir, İslami olan da özde mitsel olamaz. Çünkü mit doğası gereği pagan bir kökene sahiptir. Ancak zaman içinde bazı dini bilgiler aslından farklı şekillere sokularak mitolojik hale dönüştürülmüş olabilir. "İslam mitolojisi" isimlendirmesindeki İslam kelimesi "bizzat dini olanı değil, İslam medeniyetine ve içindeki bilgi ve kültür ürünlerine işaret etmektedir. Bu anlamda İslam mitolojisi ismiyle, İslam tarihinde yazılmış metinlerdeki mitolojik öğeleri belirleyen, yorumlayan ve analiz eden, konu ve amacı belirlenmiş bir bilim dalının oluşturulmasının faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz.

KAYNAKÇA

Aksoy, Hasan (2004) "Türk Edebiyatında Mevlid", DİA, Ankara, c. XXIX, s. 482.

Arpağuş, H. K. (2001) Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları, Çamlıca Yayınları, İstanbul.

Arslan, Mustafa (2004) Türk Popüler Dindarlığı, Dem Yayınları, İstanbul.

Arslan, Mustafa (2003) "Türk Toplumunda Geleneksel Dini Yaşam ve Halk İnançları" Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (2): 23-46.

Connerton, Paul (1999) Toplumlar Nasıl Anımsar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Eliade, Mircea (1994) Ebedi Dönüş Mitosu, İmge Yayınları, Ankara.

Kara, Mustafa (1999) "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar" İslami Araştırmalar, XII, 2: 130-148.

Karataş, A. İhsan (1995) XVI. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar, UÜ SBE, YLT, Bursa.

Kılıç, Sadık (1993) Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Nil Yayınları, İzmir.

Köprülü, Fuat (1970) "İslam Sufi Tarikatlerinde Türk-Moğol Şamanlığının Etkisi", AÜİF Dergisi, XVIII, s. 141-152.

Mensching, Gustav (1994) Dini Sosyoloji, (Çev. M. Aydın), Tekin Kitabevi, Konya.

Önkal, Ahmet, "İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", İslami Araştırmalar, IV, S. 3: 189-197.

Özdalga, Elisabeth (1993) "Tarih ve Ötesi: Mircea Eliade ve Dinin Tarihi" Felsefe Dünyası, S. 9: 51-59.

Schimmel, Annemarie (2002) "Müslüman Hayatının ve Düşüncesinin Bir Merkezi Olarak Hz. Muhammed (sav)" (Çev. Z. Durmuş) Tasavvuf, 3 (9): 395-416.

Uludağ, Süleyman (1994) "Devir" İA TDV, İstanbul.

Uzun Mustafa, (1994) "Devriyye" İA TDV, İstanbul.

Yazıcıoğlu Mehmed (1996) Muhammediye (Haz. Amil Çelebioğlu), I-II, MEB Yayınları, İstanbul.